

Кагадій О. Е., викладач

Харківська державна академія культури

ГАСТРОЛЬНА АФІША ХАРКІВСЬКОГО ОПЕРНОГО ТЕАТРУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Анотація. Статтю присвячено опису процесів культурного обміну у Харківському оперному театрі від його заснування до середини 20-х років ХХ ст.

Ключові слова: театральний сезон, оперна трупа, прем'єра, гастролер, бенефіс.

Аннотация. Кагадий Е.Э. гастрольная афиша Харьковского оперного театра. Статья посвящена описанию процессов культурного обмена в Харьковском оперном театре от его основания до середины 20-х годов ХХ ст.

Ключевые слова: театральный сезон, оперная труппа, премьера, гастролер, бенефис.

The summary. Kagadiy E. Tour poster of the Kharkov opera theatre. The article is devoted to processes of cultural exchange in Kharkov Opera Theatre from its foundation to a beginning of XX century.

Key words: theatre season, opera troupe, first performance, guest-performer, benefice.

Актуальність теми. У сфері мистецтва процеси творчого обміну професіональним досвідом відіграють надзвичайно важливу роль. Історія становлення Харківського оперного театру, відзначена жвавістю гастрольної діяльності, яскраво ілюструє цю тезу. Виступи зірок світового оперного мистецтва, безумовно, сприяли збагаченню національної традиції, перетворенню Харкова у справжній культурний центр.

Мета дослідження – висвітлити роль творчого культурного обміну у процесі становлення Харківського оперного театру.

Завдання дослідження:

1. Дати панораму гастрольної діяльності видатних світових майстрів оперного співу у Харкові у другій половині ХІХ – 20-х роках ХХ ст.
2. Визначити роль харківських співаків у кристалізації вітчизняної оперної традиції.

Об'єкт дослідження – творча діяльність Харківського оперного театру у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Предмет дослідження – процеси творчого культурного обміну в оперному житті Харкова до 30-х років ХХ ст.

Становлення оперного театру у Харкові, починаючи з 40-х років ХІХ ст., тісно пов'язано з діяльністю гастролерів. Так, 22 серпня 1841 року у щойно відкритому новому театрі йшла перша дія «Івана Сусаніна» Глінки. У цьому ж році в Харкові гастролювала трупа кріпаків курського поміщика Денисьєва. Можливо, що «Сусаніна» виконувала саме ця трупа з участю харківських артистів. Однак оперні вистави йшли загалом погано: відчувалася відсутність підготовлених співаків-солістів, артистів хору і оркестру.

У 1844 – 1845 рр. в Харкові виступала польська оперна трупа Шмідтгофа – перша професійна трупа в Харкові. В її репертуарі були «Фенелла» Ф. Обера, «Цампа» Ф. Герольда й славетна «Норма» В. Белліні.

На початку 1847 року перебувала у Харкові мандрівна італійська трупа Вілли і Барб'єрі, але її вистави успіху не мали. Влітку 1850 року виступала тут і оперна трупа Неватовича, у складі якої була обдарована співачка Корбарі. У 1857—1858 рр. гастролювали також артисти Одеської італійської опери, ставлячи окремі сцени з вистав.

Навесні 1868 року антрепренер М. Дюков виписав з Києва оперну трупу Ф. Бергера, яка дала 39 вистав. Це була перша російська оперна трупа в Харкові. Її афішу прикрашав «Іван Сусанін» М. Глінки, що пройшов тут аж 9 разів (цифра для того часу досить значна). Ставились також опери О. Даргомижського, О. Верстовського, В. Белліні, Г. Доніцетті, Д. Россіні.

Диригентом був К. Вільбоа, автор опери «Параша» і популярного й досі дуету «Моряки» («Нелюдиме наше море»). З солістів відзначались сопрано В. Фабіан-Біанкі і контральто О. Михайловська.

Незабаром опера перейшла до антрепренера М. Пашенка. У цей час починає виступати взятий з церковного хору тенор Васильєв, згодом – відомий соліст петербурзького театру.

Надійшла до редакції 1.03.2010

З 1874 року, який і вважається датою заснування харківської опери, починається період її розквіту. Дуже підніс її престиж енергійний антрепренер і співак-тенор Л. Раппорт, що показав глядачам «Івана Сусаніна» та «Руслана і Людмилу» М. Глінки, «Аскольдову могилу» О. Верстовського, «Русалку» О. Даргомижського, «Юдіф» та «Вражу силу» О. Серова, «Опричника» П. Чайковського; з зарубіжних опер: «Гугенотів», «Роберта-диявола» й «Африканку» Д. Мейєрбера, «Фауста» Ш. Гуно, «Фра-Дьяволо» Ф. Обера, «Норму» В. Белліні, «Дочку полку» Г. Доніцетті, «Севільського цирульника» й «Вільгельма Телля» Д. Россіні, «Травіату» і «Трубадура» Д. Верді.

У сезоні 1877 – 1878 рр. прийшла у трупу талановита артистка Є. Павловська, яка майстерно володіла своїм чарівним голосом – сопрано широкого діапазону, що дозволяв їй виконувати драматичні, ліричні і навіть колоратурні партії. Вона мала винятковий успіх. Після вистав студенти випрягали коней з її екіпажа і самі везли свою улюбленицю додому. Згодом Є. Павловська стала прикрасою трупи Маріїнського театру в Петербурзі (вона була першою виконавицею ролі Куми в опері П. Чайковського «Чародійка»), а на схилі життя – професором Московської консерваторії.

Поступово Харків набув репутації музичного міста. Вершиною розквіту харківської опери з 70 – 80-х рр. слід вважати появу талановитої артистки Є. Кадміної. Є. Кадміна (1853 – 1881 рр.) блискуче закінчила Московську консерваторію. Маючи чудове мецо-сопрано і видатний драматичний талант, вона з успіхом співала у Великому і Маріїнському театрах, гастролувала в Італії. З співчуттям і увагою ставилися до творчої діяльності Є. Кадміної А. Рубінштейн і П. Чайковський. Для неї Чайковський написав романс «Страшна хвилина»; вона перша виконувала партію Леля у його «Снігуроньці». Широкий діапазон голосу Є. Кадміної дозволяв їй співати також сопранові партії. На сцені харківського театру артистка виконувала ролі Наташі в «Русалці» О. Даргомижського, Рогнеди в однойменному творі О. Серова, Ратмира в опері М. Глінки «Руслан і Людмила», Амнеріс в «Аїді» Д. Верді. Найкращими ролями Є. Кадміної в драмі були: Офелія в «Гамлеті» В. Шекспіра, Катерина в «Грозі» та Василиса Мелентьєва в однойменній п'єсі О. Островського. Незавершений історичний роман, надрукований після трагічної смерті артистки, свідчить також про її письменницький хист.

Таким чином, протягом століття оперна справа в Харкові зростала і розвивалась від скромних музичних вистав драматичних труп до художньо повноцінних оперних спектаклів. Репертуар у цілому був цікавий і різноманітний, але в розділі вистав дуже відчувался «касовий» принцип, що свідчило про підприємницький характер оперної справи.

У залі харківської опери лунали голоси багатьох видатних співаків. Уже у другій половині 90-х років і на початку нашого століття Харків став давати іншим сценам своїх визначних майстрів вокалу: Ейген співала в Петербурзі і в паризькій «Гранд-опера», М.

Михайлова – на сцені петербурзького Маріїнського театру, з тенорів-харків'ян відзначалися в столичних театрах М. Большаков, О. Боначич, з басів – П. Цесевич, І. Лавров та інші.

Окремо слід сказати кілька слів про І. Алчевського, який завоював і оперні сцени усього світу. Чудовий митець, він з величезним успіхом виступав за кордоном; його захоплено приймали любителі музики в Європі, Америці, Африці.

Багато незабутніх художніх вражень залишали у глядачів під час гастролей у Харкові славетні російські і закордонні співаки: М. Черкаська, С. Друзякіна, Л. Липковська, В. Петрова-Званцева, Л. Собінов, Д. Смирнов, Л. Клементьєв, В. Дамаєв, Л. Яковлев, Г. Бакланов, Л. Сибіряков, М. Гальвані, Тітта Руффо, К. Копполло, Е. Джіральдоні. Велику любов публіки заслужила славетна шведська співачка Альма Фострем в операх «Лакме», «Ромео і Джульєтта», «Травіата» та інших. Критика відзначала у неї прекрасно поставлений голос, поетичність виконання, уміння творити на сцені живі образи.

Серед гастролерів були два великі артисти, виступи яких лишили яскравий слід в історії харківської опери. Одним з них був італійський співак, «король баритонів» М. Баттістіні. У Харкові М. Баттістіні виступав якраз у роки розквіту свого таланту. Чудово виконував він свої «коронні» партії: Валентина, Сільвіо, Ренато. Другим гастролером був великий російський співак Ф. Шаляпін.

У період, пов'язаний з подіями першої російської революції, Ф. Шаляпін часто виступав перед робітничою аудиторією з концертами, гроші від яких йшли у фонд допомоги робітникам, солдатам, незаможним студентам. Такий концерт відбувся 30 квітня 1905 року в Харкові. Шаляпіна зустріли оплесками і квітами. З виконаної у цьому концерті програми особливе враження справили «Старий капрал» О. Даргомижського, «Нічний огляд» М. Глінки, «Як король ішов на війну» Ф. Кенемана. Під грім оплесків артистові було піднесено великий лавровий вінок з написом: «Другові Народного дому». З ентузіазмом виконувалась після цього робітничка «Дубинушка», заспівував Шаляпін, а приспів підхоплював увесь зал.

Серед славетних артистів, які відвідували Харків, слід назвати також видатного українського співака-тенора О. П. Мишугу (на сцені – Філіппі-Мишуга). Артист побував у багатьох країнах Європи і всюди користувався популярністю як прекрасний вокаліст і талановитий актор. Передовий громадський діяч, друг Івана Франка та Лесі Українки, він сприяв розвиткові музично-педагогічної справи на Україні, був обдарованим вокальним педагогом (серед його учнів – М. Микиша, М. Донець-Тессейр).

У приміщенні Комерційного клубу інколи давалися концерти, участь в яких брали, поруч з приїжджими видатними музикантами, артисти і оркестр оперного театру. Так, 23 січня 1901 року відбувся вечір пам'яті Д. Верді, у програмі якого були уривки з «Реквієму» та сцени з його опер. Виступав

у театрі з авторським концертом як диригент і А. Аренський; дістали задоволення харків'яни також від майстерності видатних-піаністів С. Рахманінова, О. Зілоті, Й. Гофмана, А. Грюнфельда, віолончеліста О. Вержбіловича, співачок А. Нежданової, Л. Липковської, Н. Обухової. Симфонічні концерти влаштовувалися влітку в саду Комерційного клубу.

Видатною художньою подією стало виконання в театрі «Муссурі» величного «Реквієму» Д. Верді з участю солістів київської опери, посиленого оперного хору (65 осіб) та оркестру в складі 68 осіб під керуванням Л. Штейнберга.

Під час першої світової війни та у перші революційні роки оперна справа занепала, менше стало вистав, коротшими – сезони.

У першій половині сезону 1921 – 1922 рр. репертуар театру лишився обмеженим. Найцікавішою постановкою був «Борис Годунов» (диригент Й. Вейсенберг, режисер В. Бобров). Роль царя Бориса виконував П. Цесевич; молодий тоді М. Рейзен співав Пимена, О. Каченовський – Варлаама, О. Арцимович – Самозванця. У справі вибору репертуару керівництво театру орієнтувалося в основному на гастролерів — басів О. Каченовського, О. Шидловського, Г. Пирогова та П. Цесевича і сопрано О. Добровольську.

Яскравою подією стали гастролі у Харкові Г. Пирогова у найкращих його партіях: Мельника, Бориса Годунова, Мефістофеля і донна Базіліо.

Перші місяці 1922 року пройшли під знаком зростання якості оперних вистав. Дирекція вжила енергійних заходів, запросивши групу співаків з одеського театру на чолі з диригентом А. Пазовським. У пресі відзначалось, що Будневич – Онегін показав баритон рідкісного своєю приємністю тембру і дуже широкого діапазону, а Рейзен – Гремін поведився чомусь боязко, але проспівав соковито. Відгук кінчався словами: «Завидний бас у артиста!» Це й був майбутній соліст Великого театру, народний артист СРСР М. Рейзен.

Далі йшов «Борис Годунов». Самозванця співав М. Синицький, Марину Мнішек — К. Копйова. Випускниця Київської консерваторії, К. Копйова почала свій творчий шлях у 1917 році в Казані. Та незабаром вона повернулася на Україну. З 1918 по 1925 р. її голос звучав в російських оперних трупах Харкова, Києва і Одеси, а в сезон 1923 – 1924 рр. – у театрі Зиміна в Москві. Однією з перших вступила вона до складу української опери, де виконувала весь основний репертуар мецо-сопрано. Особливу схильність виявляла актриса до ролей драматичного плану. Великою втратою для оперного мистецтва була раптова смерть талановитої співачки у 1930 році.

Багатим на прем'єри був сезон 1923 – 1924 рр.: у репертуарі налічувалось 23 опери, 5 оперет і 3 балети. Проте плінність складу трупи призвела до того, що багато провідних артистів залишили театр (А. Пазовський, К. Копйова, В. Будневич). Замість них прийшли: мецо-сопрано М. Скибицька, Д. Захарова, Г. Лукашевич і Г. Крилова; баритон В. Любченко; бас М. Донець; лірико-колоратурне сопрано М.

Тессейр; драматичне сопрано В. Павловська; тенори І. Козловський, В. Сабінін і З. Канзбург. На посаду головного диригента був запрошений І. Паліцин.

Віхами цього сезону були «Золотий півник», «Руслан і Людмила». Ставилися також «Тоска», «Богема», «Отелло», «Лоенгрін» і «Тангейзер».

Для постановки «Золотого півника» М. Римського-Корсакова дирекція запросила режисера О. Вільнера, який цікаво розробив мізансцени, чудово передав сатиричний характер опери та рельєфно відтворив масові сцени. Вдало доповнювали виставу виконані у стилі казкового лубка художником О. Хвостенко-Хвостовим декорації. Опера була поставлена до 15-річного ювілею О. Каченовського. У ролі царя Додона неабиякий талант артиста розгорнувся винятково. Роль Звіздаря у ювілейній виставі виконував І. Козловський.

У день 15-річного ювілею М. Донця, який багато працював на сценах українських театрів, йшов «Борис Годунов» М. Мусоргського. Харків, крім Ф. Шаліягіна, знав ще двох виконавців ролі Бориса – О. Каченовського і М. Донця. Обидва вони своєрідно трактували цей складний образ. Правдиво відтворив образ літописця Пимена у виставі М. Рейзен.

У бенефіс В. Любченка йшов «Євгеній Онегін». Як відзначала преса, це була перша за сезон постановка досить високого рівня. Бенефіціант, на думку рецензента, – природжений Онегін; голос звучав у нього прекрасно. У виставі брали участь ще В. Павловська – Татьяна, Д. Захарова – Ольга, В. Сабінін – Ленський. Ролі Трике і Зарецького майстерно виконали І. Козловський та О. Каченовський.

Черговий бенефіс був у Г. Крилової. Вона виконувала партію Княгині в опері «Русалка» О. Даргомижського. Її чудове мецо-сопрано захоплювало критиків, які вважали створений нею образ досконалим і жалкували, що талановита співачка зовсім мало виступала в сезоні.

Обравши для свого бенефісу роль Альфреда в «Травіаті», майбутня оперна зірка світового рівня І. Козловський, за думкою рецензента, показав себе як митець, що в результаті наполегливої роботи над голосом творчо зріс.

Незадовго відбувся також виступ відомого ленінградського баса Л. Сибірякова в опері «Руслан і Людмила», де він виконував партію Фарлафа.

На честь 30-річного ювілею суфлера Н. Євсєєва йшла в театрі «Аїда» Д. Верді з Ю. Кипоренком-Даманським у ролі Радамеса. Сезон закінчився гастроями артиста Міланської опери «Ла Скала» – тенора В. Доріані у партіях Герцога («Ріголетто» Д. Верді) і Каварадоссі («Тоска» Д. Пуччіні) та постановкою в останні дні сезону «Отелло» Д. Верді. Успіх цієї вистави був обумовлений участю в ній талановитих співаків: Отелло – Ю. Кипоренко-Даманський, Дездемона – П. Карпова, Яго – В. Любченко. Опера йшла в бенефіс диригента А. Львова.

В останньому сезоні Російської державної опери були, як і раніш, гастролери, ювілеї і бенефіси. В трупу у цей період прийшли М. Баратова (сопрано), яка

незабаром перейшла до Великого театру, Д. Бозенсон (баритон), В. Войтенко, О. Каратов, М. Нікольський (тенори). Головним диригентом став добре відомий харків'янам Л. Штейнберг. До складу трупи увійшов також диригент О. Клібсон.

З гастролерів треба згадати італійських майстрів – мецо-сопрано Марію Гай і драматичного тенора Джованні Зенателло, які виступали в «Аїді», «Кармен», «Паяцах» та «Сільській честі».

А. Нежданова у цьому сезоні, як і раніше, чарувала харків'ян напрочуд гарним голосом і високою художністю образів Віолетти («Травіата») і Марфи («Царева наречена»). Баритон С. Мигай з успіхом співав Онегіна і Ріголетто. У партіях Кармен, Амнеріс і Далілі мальовничою була Фатьма Мухтарова. Тепло приймала харківська публіка прославленого баритона П. Савранського в ролях Демона («Демон») та Амонасро («Аїда»).

Тоді ж Харків часто відвідували трупи О. Суходольського, Л. Сабініна, О. Ратмірової та Г. Решетникова. Дві з них – О. Суходольського та Л. Сабініна – працювали тут безпосередньо перед революційними подіями 1917 року. В їхньому складі було чимало здібних артистів. Багато хто з любителів театру досі вдячно згадує, наприклад, талановиту актрису М. Дикову.

У сезоні 1918 – 1919 рр. театр Л. Сабініна функціонував під назвою Першого українського радянського театру. У сезоні 1923 – 1924 рр. директор Російської опери О. Кудрін вирішив поставити «Гальку» С. Монюшка та «Катерину» М. Аркаса українською мовою.

Прем'єра «Гальки» відбулася 31 січня 1924 року у бенефіс М. Литвиненко-Вольгемут. Преса високо оцінювала «Гальку». Особливо виділяла вона бенефіціантку, відзначаючи могутнє звучання її багатого голосу й глибоко продумане відтворення образу вбогої селянської дівчини. Підкреслювалась також майстерність І. Козловського у ролі Йонтека, чудовий голос і музикальність артиста.

Успіхові вистави «Галька» у значній мірі сприяв прекрасний ансамбль співаків: Стольник – М. Донець, Януш – В. Любченко, Софія – М. Тессейр.

Після «Гальки» в оперному театрі йшла «Катерина», теж з М. Литвиненко-Вольгемут у заголовній ролі.

У сезоні 1923 – 1924 рр. до Харкова приїхав корифей української сцени П. Саксаганський. На його честь у театрі ім. І. Франка Г. Юра поставив «Запорожця за Дунаєм». П. Саксаганський у цій виставі виступав у ролі Карася, В. Золотарьова – Одарки, Оксану і Андрія співали М. Литвиненко-Вольгемут та Ю. Кипоренко-Даманський.

Влітку 1925 року П. Саксаганський в Українському народному театрі у Харкові знов поставив разом з Л. Сабініним «Катерину». В спектаклі брали участь І. Козловський (Андрій), що прибув сюди на гастролі, М. Литвиненко-Вольгемут (Катерина) і Г. Борисоглібська (мати). Роль батька мальовниче виконував сам Панас Карпович.

Останній сезон російської опери у Харкові ознаменувався постановкою (вперше на професійній сцені) «Тараса Бульби» М. Лисенка. Музичну частину постановки було довірено Л. Штейнбергові, режисуру – М. Боголюбову (через рік вони обидва очолили молодий український оперний театр), художнє оформлення – О. Петренку. Тараса співав П. Цесевич, Настю – Г. Лукашевич, Остапа – В. Любченко, Андрія – В. Войтенко, Марильцю – М. Баратова, Воеводу – М. Рейзен. Прем'єра відбулась 3 жовтня 1924 року.

Висновок. Бурхливий процес творчого обміну видатними митцями оперної сцени між театрами у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., закарбований у надзвичайно яскравій панорамі зіркових імен співаків, які працювали на сцені Харківського оперного театру, значною мірою сприяв становленню театру, збагаченню репертуару, росту професіоналізму співаків, вихованню у харківської публіки високих стандартів музично-художнього сприйняття. Багато співаків, які починали свій творчий шлях на харківській сцені, згодом стали провідними вокалістами Росії та Радянського Союзу, відомими в усьому світі.

Список літератури:

1. Архімович Л. Український радянський музичний театр / Л. Архімович, М. Загайкевич, Ю. Бобошко. – Київ: Наукова думка, 1970. – 87 с.
2. Милославський К. Харківський державний академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка / К. Милославський, П. Івановський, Г. Штоль. Київ: Музична Україна, 1965. – 34 с.
3. Станишевський Ю. Харьковский театр оперы и балета / Ю. А. Станишевский // Музыкальная энциклопедия. – Т. 5. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – С. 1035-1037.